

Bratislava Vladić-Krstić

O ULOZI TRGOVINA U PROIZVODNJI I PRODAJI PLATNA
U OKOLINI DERVENTE U BOSANSKOJ POSAVINI

Područje Dervente u Bosni i Hercegovini ubraja se u jedno od malobrojnih u kome su se do danas održali raznovrsni vidovi tekstilne radinosti, posebno izrada delova odeće, odnosno materijali za njihovo krojenje. Ovakvom stanju u tekstilnoj radinosti u okolini Dervente doprinelo je, nesumnjivo, u najvećoj mери održavanje tradicionalne, košnje i danas kod određenih naroda koji žive na ovom području.

Ovom prilikom govoriće de o jednom vidu tekstilne radinosti, o platnu - bēzu, kome danas pripada prioriteto mesto u tekstilnoj proizvodnji u okolini Dervente, a koje je i ranije imalo, a i danas još ima, najširu primenu u izradi delova odeće: košulja, pokrivala za glavu i drugih haljetaka. Detaljna ispitivanja o platnu uopšte na ovom području 2) pokazala su da je u razvoju ovog vida tekstilne radinosti tokom vremena veoma značajnu ulogu imao grad posredstvom trgovine. Ta uloga grada u proizvodnji platna u okolini Dervente započinje sa pojavom i pamučne sirovine. Za razliku od tradicionalnih sirovina, lana i konoplja, osnovnih u proizvodnji platna u okolini Dervente, koje su kao domaća populacija uzgajane i finalno pripremane za tkanje u okviru kućne radinosti, pamuk je, kao uvozna inostrana sirovina, morao biti nabavljan posredstvom trgovina. Tokom vremena, zavisno od društvenih, političkih, privrednih, ekonomskih i kulturnih prilika, trgovine su u proizvodnji platna u okolini Dervente započele igrati određenu ulogu, koja je postepeno dobijala sve složeniji značaj sa intenzitetom širenja pamučne sirovine u ovom vidu tekstilne radinosti. Tako, prema terenskim podacima iz okoline Dervente, koji se odnose na vremenski period za poslednjih 90 do 100 godina, saznaje se da su bogate muslimanske porodice u naseljima Velika i Dubočac upotrebljavale pamuk za izradu finih vrsta platna za odeću (košulja, dimija, gaća) i u vreme turske vladavine. Stare tkalje Muslimanke kažu da je to bio veoma kvalitetan pamuk, tankih niti, i da je nabavljan iz Sarajeva preko derventskih trgovaca ili ljudi koji su poslom odlazili u Sarajevo. Poznato je da je Sarajevo, kao glavni zanatski i trgovački centar u vreme turske vladavine u Bosni i Hercegovini, bio stecište raznovrsne robe, između ostalog i pamučne sirovine. To potvrđuju i trgovački tefteri i pisma sarajevskih trgovaca iz XIX veka, u kojima je evidentirano da su u Sarajevo stizale veće količine predenog i nepredenog pamuka i sa Zapada i sa Istoka i da je najčešće nosio naziv zemlje iz koje je bio uvezen, na primer: maltez, izmir, bugarin, janjišer...3). Predeni pamuk, koji je upotrebljavanza tkanje platna, prodavan je u trgovinama sa numeracijom od 6 do 36, tj. svaki broj je označavao određenu debljinu niti. Najtanje vrste pamuka obeležavane su brojevima većim od 30. Inače, obeležavanje debljine niti pamuka po engleskoj numeraciji za vrste tanko predenog pamuka zadržaće se i sa otvaranjem domaćih predionica u Jugoslaviji, posle turske vladavine.

Međutim, iako je primena pamuka omogućavala proiz-

vodnju najfinijeg i najraznovrsnijeg platna, pamuk je, kao uvozni proizvod, bio skup i trgovina ga je mogla plasirati samo kod bogatog stanovništva u okolini Dervente, tako da su ga široki narodni slojevi relativno kasno počeli koristiti. Hrvatsko i srpsko stanovništvo u okolini Dervente počinje da primenjuje pamuk u proizvodnji platna, i to kod bogatijih, posle dolaska Austro-Ugarske, a kod stanovništva slabijeg materijalnog stanja, uglavnom, posle prvog svetskog rata. Naime, sa prestankom turske vladavine u Bosni i Hercegovini i dolaskom Austro-Ugarske započeo je prodor kapitala, više stranog nego domaćeg. Stranci, Austrijanci i Česi, bili su zainteresovani za izgradnju objekata lake industrije, između ostalog i tekstilne. Tokom XIX veka češka i austrijska industrija već su bile obuhvatile Slavoniju kao veoma pogodno tržište, s jakom potrošnjom i sigurnom isplatom robe 4). Takav je slučaj bio sada i sa Bosnom. Godine 1882. otvorena je u Sarajevu Tkaonica bēza, 1888. Čilimara, a početkom XX veka Tkaonica platna u Derventi "Ukrina". Krajem XIX veka osnovana je, takođe i u Hrvatskoj, u Dugoj Resi kraj Karlovca, predionica i tkaonica platna, koja je svojim proizvodima ubrzo podmirivala najveći deo domaćeg tržišta, pa i bosanskog.

Otvaranjem navedenih objekata kućna proizvodnja je izobičajavana, a u seoskim sredinama pamučna nit je postepeno ali sigurno zamenjivala lanenu i kudeljnu nit. U ovo vreme trgovci u Derventi prodaju stanovništvu okolnih sela i uvozni pamuk, pretežno iz Engleske, ali i pamuk prerađen u domaćim predionicama, prvenstveno iz Duge Rese. U godinama pred kraj austrougarske okupacije u Bosni i Hercegovini, u okolini Dervente javljaju se i začeci organizovane proizvodnje platna. Naime, pojedini trgovci iz Dervente (Nikola Bursać, Mitar Čučak) angažuju tkalje iz Potočana, predgrađa Dervente, da tkaju platno za potrebe njihovih trgovina. Dve osamdesetogodišnje tkalje Mina Omerović i Zulf Bašić pričale su mi da su one od trgovaca dobijale određenu količinu pamuka, prema tome koliko je aršina platna trebalo da izatkaju, a da su trgovci njima za rad plaćali 16 i 18 seksera ili 3 krajcare. Visina cene zavisila je od vrste i kvaliteta platna, jer je za finija platna bilo potrebno više vremena i spretnosti pri izradi. Međutim, ovaj oblik organizovane proizvodnje platna za odeću kod stanovništva u okolini Dervente dobiće posebno široke razmere između dva svetska rata. U stvari, posle odlaska Austro-Ugarske iz Bosne i Hercegovine, sa sve širom primenom pamučne sirovine uopšte u tekstilnoj radinosti u Bosni i Hercegovini, u proizvodnji platna za odeću u okolini Dervente javljaju se novine koje se manifestuju prvenstveno u tehnikama tkanja. Ove novine u izradi platna u okolini Dervente odnose se prvenstveno na hrvatsko i srpsko stanovništvo, jer je muslimansko i dalje nastavilo da proizvodi vrste platna koje je i do tada proizvodilo ("sadeluk", "čereće" i dr.). Naime, sve do početka XX veka za izradu platnenih delova odeće i kod srpskog i kod hrvatskog stanovništva u okolini Dervente upotrebljavano je platno "lan po lanu" ili "pređa po pređi" ("ravnik", "naravno", "debeljak"). Međutim, kao što je već rečeno, sa širenjem pamučne sirovine u okolini Dervente pojavile su se i razne vrste platna. Na primer, u prvim decenijama XX veka tkalje izrađuju jednostavna dvonitna platna: "prešaru", "krstašicu", "uzvod", a zatim,

oko 1920. godine, i komplikovanije vrste platna u tri, četiri i pet niti, koje nazivaju "na bor". Hrvatsko stanovništvo u okolini Dervente, u odnosu na srpsko, pre prihvata novine koje se javljaju u proizvodnji platna, posebno stanovništvo u selima smeštenim u severnom delu derventskog područja (Bijelo Brdo, Lužani, Žeravac), koja su i ranije, a i danas, bila izložena intenzivnijim direktnim ili indirektnim uticajima iz prekosavskih krajeva, prvenstveno Slavonije, gde je kućna proizvodnja platna po bogatstvu tehničkih varijanti dostigla veoma visok nivo. U ovakvim uslovima derventski trgovci veoma uspešno nastavljaju rad na organizovanju proizvodnje platna za potrebe svojih trgovina. S obzirom na to da je u okolini Dervente, kao i u susednim područjima, platno služilo za izradu brojnih haljetaka, to se i njegova proizvodnja u ovakvom obliku pokazala veoma rentabilnom za trgovine. Zato se u vreme između dva rata znatno i povećao broj trgovaca zainteresovanih za ovakav način nabavke platna, a i broj tkalja koji je za njih radio. Na primer, za jednog trgovca radilo je od 30 do 50 tkalja. To su bile uglavnom hrvatske i muslimanske žene. Od muslimanskih žena za trgovce su najviše tkale one iz Potočana, Kukavice i Novih Lužana, gde su ih nazivali "trgovackim tkaljama". Za trgovce su najčešće izrađivale ravno platno, bez ikakvih ukrasa, zvano "sade" platno. Za komplikovanije vrste platna u dva, a posebno u četiri nita trgovci su uglavnom angažovali hrvatske žene, u početku samo iz sela Bijelo Brdo, a posebno iz Koraća (Bosanski Brod), koje je poznato po tkanju platna i koje je služilo kao središte odakle su stizale razne novine u vezi sa proizvodnjom tkanih predmeta uopšte u okolini Dervente. Vremenom su trgovci angažovali za izradu platna i tkalje iz drugih sela na području Dervente, kao iz Bišnje, Šušnjara, Bunara i dr.

Od tehnički najsloženijih vrsta platna između dva rata, u okolini Dervente najviše je tkano platno u četiri nita - "na bor", sa mnogim varijantama. Sirenju ove vrste platna najviše su doprineli trgovci organizovanom proizvodnjom platna. Osim platna "na bor", tkalje su za trgovce proizvodile i platno sa uzvodima, a i platno "svilenik". Primenu svile u proizvodnji platna kod hrvatskog stanovništva u okolini Dervente prvi je zaveo, oko 1937. godine, trgovac Mile Bursać (sin starog trgovca Nikole Bursaća). U zavisnosti od vrste platna trgovci su tkaljama plaćali od 1 do 3 dinara po 1 metru, a trgovci su ga u trgovinama prodavali skuplje, na primer platno "na bor" i po 5 dinara po 1 metru. Za izradu ovih vrsta platna trgovci su nabavljali predeni pamuk uglavnom iz tvornice Duga Resa, ali i iz Engleske i iz Italije. Zavisno od vrste platna, trgovci su tkaljama davali i odgovarajuće vrste pamuka. Muslimankama su, na primer, za izradu tankih platna davali pamuk sa numeracijom 32, a hrvatskim i srpskim ženama, koje su u odnosu na muslimanska tkanja proizvodile punija platna, pamuk sa numeracijom od 12 do 16.

Osim platna, tkalje iz okoline Dervente izrađivale su za trgovce i peškire, koji su predstavljali prateće ukrasne detalje i u muškoj i u ženskoj i hrvatskoj, a i u srpskoj nošnji na ovom području.

Osim toga što proizvode i prodaju platna u okviru trgovina, uoči drugog svetskog rata mnoge tkalje odnose platno u Derventu i prodaju ga na pazaru. Međutim, za razliku od trgovina, gde se kućno tkano platno prodavalo na metar, na pazaru se najčešće prodavalo u komadima od po 9, 10 ili 12 metara, koliko je bilo potrebno da se sašije jedan ženski ("rubina", "krpa") ili muški komplet ("rubina", "gaće", "zorka" - kratki haljetak sa dugim rukavima).

U toku drugog svetskog rata, kao i posle rata, u fazi obnove naše zemlje, stanovništvo u okolini Dervente vraća se tradicionalnoj proizvodnji platna od lana i konoplje. Tek sa stabilizacijom tekstilne industrije u našoj zemlji, u okolini Dervente se nastavlja primena pamuka u proizvodnji platna. Međutim, nagli razvoj tekstilne industrije, posebno od pedesetih godina ovog veka, uticao je da se mnogi vidovi tekstilne radinosti u Bosni i Hercegovini počnu gubiti.

U proizvodnji platna u okolini Dervente takođe su zapažene vidne promene. Muslimansko stanovništvo je prvo napustilo kućnu izradu platna, zamenjujući ga tvorničkim. Kod srpskog stanovništva u okolini Dervente proizvodnja platna nešto se duže održavala. Starije žene, Srпкиnje koje još i danas upotrebljavaju tradicionalnu nošnju, nose uz nju košulje najčešće krojene od tvorničkog ili kućno proizvedenog platna, koje kupuju od hrvatskih žena. U stvari, proizvodnja platna u okolini Dervente danas se održava još samo kod hrvatskog stanovništva. To nisu više platna tkana u četiri nita već tkanja u dva nita: "uzvod", "svilenik", "fulača". Tvorničko platno, koje sve više nalazi primenu u odeći stanovništva u okolini Dervente, najverovatnije će u skoroj budućnosti potisnuti kućnu proizvodnju platna i kod hrvatskog stanovništva na ovom području. U ovom periodu trgovine u proizvodnji platna gube onaj značaj kakav su imale između dva rata. Organizovana proizvodnja platna posredstvom trgovaca u okolini Dervente sasvim prestaje, jer trgovine sada pružaju veliki izbor tvorničkog platna, čija je proizvodnja jeftinija i jednostavnija u odnosu na proizvodnju platna u okviru kućne radinosti. Tkalje iz okoline Dervente danas svoje platno i platnene proizvode prodaju jedino na pazaru u Derventi.

Na osnovu izloženog materijala, može se zaključiti sledeće.

Proizvodnja platna u okolini Dervente, sa pojavom pamučne sirovine, bila je nerazdvojno vezana za trgovinu, koja je u njegovom razvoju odigrala dvojnu ulogu. Na jednoj strani, trgovine su, u vreme između dva rata, posredstvom trgovaca, doprinele naglom razvoju proizvodnje platna u okolini Dervente. Taj razvoj se ogledao u kvalitetu i estetskim obeležjima, tj. u pojavi i primeni brojnih tehničkih varijanti, po čemu ovo područje zauzima posebno mesto, i to ne samo u Bosanskoj Posavini već i u ostaloj Bosni i Hercegovini. On se takođe ogledao i u kvanitetu proizvodnje platna, što je omogućilo mnogim tkaljama iz okoline Dervente da steknu dopunski izvor zarade.

Na drugoj strani, trgovine posle drugog svetskog ra-

ta, plasirajući stanovništvu u okolini Dervente tvorničko platno, indirektno su doprinele da se interes i potreba za kućno proizvedenim platnom postepeno počnu gubiti i smanjivati.

N A P O M E N E:

1. Područje Dervente naseljeno je predstavnicima svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini: Srbima, Hrvatima i Muslimanima, kao i pojedinim narodnostima, od kojih su danas najbrojniji Poljaci (Galicijani).
2. Podatke za ovo saopštenje sakupila sam za vreme terensko-monografskih istraživanja u okolini Dervente, koja je organizovalo Etnološko odeljenje Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Rezultati ovih ispitivanja objavljeni su u "Glasniku Zemaljskog muzeja", sv. XXX/XXXI-1975/76, Sarajevo 1978. U radu Tekstilna u okolini Dervente jedno poglavlje posvećeno je samo proizvodnji platna.
3. Vladislav Skarić, Iz trgovačkih tevtera i pisama, I tevter Nikole Pavlovića i pisma Miće Hadžića i kumovića, trgovca u Sarajevu, Zagreb 1914, str. 13.
4. Marijana Gušić, Tumač izložene građe, Zagreb 1955, str. 67.